Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Hekimoğlu Ali Paşa, nr. 574, vr. 118^b-125^b).

Kaynaklarda adları geçen, ancak bugüne ulaşıp ulaşmadıkları bilinmeyen diğer eserleri de şunlardır: *İḫtiṣârü'l-Eġānî, İḫtiṣârü'l-Ḥâvî li'r-Râzî, Kitâbü'l-Cenîne, Maḳāle fi'r-red ʿalâ Risâleti Ebi'l-Ḥaccâc Yûsuf el-İsrâʾîlî fî tertîbi'l-aġẕiyeti'l-laṭîfe ve'l-keŝîfe fî tenâvülihâ, er-Red ʿalâ şerḥi'bni Ebî Ṣâdıḳ li-Mesâʾili Ḥuneyn, Şükûkün ṭıbbiyye ve ecvibetühâ, Teʿâlîḳ ve mesâʾil.*

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Şâme el-Makdisî, *Terâcimü ricâli'l-ḳarneyn*, Kahire 1366, s. 159-160; İbn Ebû Usaybia, *ʿUyûnü'l-enbâʾ*, s. 728-736, 758; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XXII, 316-317; a.mlf., *el-ʿİber*, III, 201; İbn Fazlullah el-Ömerî, *Mesâlik*, IX, 289-291; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 315-318; Safedî, *el-Vâfî*, XVIII, 383-386; İbn Tağrîberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VI, 277; Nuaymî, *ed-Dâris fî târîḫi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, II, 127-133; *Keşfü'ẓ-ẓunûn*, I, 628, 846; II, 1410, 1668, 2028; İbnü'l-İmâd, *Şeẕerât*, V, 127-128; Suter, *Die Mathematiker*, s. 138; Brockelmann, *GAL*, I, 647; *Suppl.*, I, 896; Sezgin, *GAS*, III, 32; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, IV, 121-122; Ullmann, *Die Medizin*, s. 172; Ahmed Îsâ, *Târîḫu'l-bîmâristânât fi'l-İslâm*, Beyrut 1401/1981, s. 218; Ramazan Şeşen, *Salâhaddîn Devrinde Eyyûbîler Devleti*, İstanbul 1987, s. 434-435; *el-Ḳāmûsü'l-İslâmî*, II, 351.

KASIM KIRBIYIK

DÂÎ

(الداعي)

İslâm dünyasında ortaya çıkan bazı fırkalarda mezhebi yayma yetkisi verilen kimsenin görev unvanı.

Arapça'da "seslenmek, çağırmak, davet etmek" anlamındaki **da've** veya **duâ** kökünden sıfat olan **dâî**, "insanları kendi din veya mezhebine çağıran kimse" demektir. Bazan anlamı pekiştirmek için sonuna "tâ" getirilerek **dâiye** şeklinde de kullanılır. Dâî Kur'ân-ı Kerîm'de, Hz. Peygamber'in Allah elçisi olarak fonksiyon ve görevlerini dile getiren âyetlerde bilhassa "Allah'a çağıran" mânasında yer almakta (el-Ahzâb 33/46; el-Ahkāf 46/31-32), ayrıca genel olarak "dua eden, çağıran" anlamında da geçmektedir (bk. M. F. Abdülbâkī, *Muʿcem*, "dâʿî" md.). Kelime "dua eden, çağıran" mânasıyla çeşitli hadislerde de görülmektedir (bk. Wensinck, *Muʿcem*, "dʿav" md.). "Allah'a çağıran" anlamıyla Hz. Peygamber'e nisbet edilişinden faydalanılarak benimsenen, ilk Mu'tezile, Zeydiyye ve Abbâsîler'de nâdiren kullanılan dâî en çok İsmâiliyye, Karmatîler ve Dürzî tarihinde göze çarpmaktadır.

İsmâiliyye ve Karmatîler'de "da'vet" adı verilen mezhep faaliyetlerini yürütmek için imam tarafından yetki verilmek suretiyle tayin edilen dâîler, mezhep bünyesi içinde **hüccet***ten sonra gelen önemli bir mevkiye sahiptirler. Kendi aralarında hiyerarşik bir sisteme tâbi tutulan bu görevliler içinde en yüksek rütbeye sahip bulunan, bazan **dâî-i ekber** veya **bab** unvanıyla da anılan ve imamın sözcüsü durumunda olan **dâî'd-duâttır**. Bu en yüksek dâî, her türlü ilim ve mezhep faaliyetlerini yürütme konusunda bir üst rütbe olan hüccete karşı sorumludur. Sıra itibariyle ikinci derecede olan **dâî'l-belâğ**, bir bakıma dâi'd-duâtın genel sekreteri durumunda olup çeşitli bölgelere gönderilecek emirlerin tebliğiyle ve sırların gizlilik içinde ilgili yerlere ulaştırılmasını sağlamakla yükümlüdür. Bazan **zü'l-massa** (ذوالمصة) veya **nakîb** adı da verilen **dâî-i mutlak**, ihtiyaç duyulan bölgelere tam yetkili olarak gönderilen, faaliyetleri konusunda emir ve tâlimatı sadece **dâî'd-duâttan** alan görevlidir. Rütbe itibariyle bundan sonra gelen **dâî-i me'zûn** ise görevli olduğu yerde tebliğ edeceği bilgileri ve mezhep esaslarını dâî-i mutlaktan öğrenir, bulunduğu yerden başka bir yere tayini konusunda dâi'd-duâta bağlıdır. Bundan sonraki derece **dâî-i mahdûd** veya **dâî-i mahsûr** mertebesidir. Bu mevkideki dâî, kendi bölgesinde mezhebin tebliği işi ve bölgesinden başka bir yere tayini konusunda da tamamen dâî-i mutlaka bağlı olarak faaliyet gösterir. **Cenâh** adı verilen rütbe ise daha aşağı bir derecede olup sağ ve sol cenâh olmak üzere ikiye ayrılır. Bu rütbedekiler dâî-i mutlakın propaganda işlerinde yanında olmak, hizmetinde bulunmak ve faaliyet gösterilecek belde yahut bölgede hareket tarzının tesbiti için istihbarat temin etmekle mükelleftirler. Cenâhlar dâi'd-duâta hizmet ettikleri için **yed** (çoğulu **eyâdî**) unvanı ile de anılırlar. **Mükâsir**, **mükâlib** veya **mükelleb** adı verilen en aşağı seviyedeki dâîler ise avcı köpeğinin avı yakalayıp avcıya getirmesi gibi mezhebe girebilecek kimseleri tesbit edip bağlı bulundukları dâî ile irtibat kurduran görevlilerdir. Daima halk arasında faaliyet gösteren bu sonuncu zümrenin mezhep konusunda sahip oldukları bilgiler yanında davet edeceği kimselerin psikolojik durumlarını da çok iyi kavrayan ve gereğine göre hareket eden kişiler olmasına özellikle dikkat edilmiştir. Bu arada dâîlerin hareket tarzları, "el-belâgu'l-ekber" adı verilen da'vet hiyerarşisi ve metotları da tesbit edilmiştir (Bağdâdî, s. 301-305; Gazzâlî, s. 21-36).

İsmâiliyye'nin ilk devrelerinde imam tarafından tayin edilen ve güvenilir ajanlar olan dâîlerin imamla doğrudan irtibat kurdukları anlaşılmaktadır. Dâîler, diğer fırkalardaki din âlimlerinden farklı olarak, kaynağını imamdan yahut mezhebin öteki yetkililerinden alan mânevî bir otoriteye sahiptirler. Görevleri, sadece imamların kutsal ve hikmetli düşüncelerini yaymak türünden eğitim ve öğretim düzeyindeki faaliyetlerden ibaret olmayıp imam adına hareket ederek ahid, mîsâk ve biat almak gibi yetkileri de vardır.

Dâîlerin ilmî mânada yetiştirilmesi son derece önemlidir. Bunun için başkalarının sordukları sorulara rahatça cevap verebilecek ve bundan dolayı mahcup olmayacak derecede bilgilendirilmelerini sağlayacak bir öğretim planı uygulanmıştır. Genellikle Fâtımîler devri dâîleri Kur'ân-ı Kerîm, tefsir ve te'vil, fıkıh, hadisin bütün dalları, da'vet nazariyesi, münâzara üslûbu, dinî kıssalar, bid'at ehli ve zındıklarla ilgili bilgiler, felsefe ve özellikle sudûr felsefesi, mantık, fizikî âlemdeki müşahhas meselelerin mânevî âleme uygulanması gibi konularda esaslı bir eğitim ve öğretim görmüşlerdir. Dâîlerin yetişmesine yardımcı olmak maksadıyla daha çok diyalog tarzında çeşitli eserler hazırlanmıştır. Meselâ İbn Havşeb'e veya oğlu Ca'fer b. Mansûrü'l-Yemen'e nisbet edilen, bir talebe ile bir âlimin soru-cevap şeklindeki konuşmalarını konu alan *el-ʿÂlim ve'l-ġulâm* ve Ebû Hâtim er-Râzî'nin *Kitâbü'z-Zîne*'si, dâîler arasında el kitabı olarak kullanılmış eserlerdir. Yetişmişliği yanında dindar, ahlâkî ve dinî faziletlere sahip örnek insan, organizasyon ve yönetimde başarılı, görevine samimi bir şekilde bağlı ve dürüst olması gereken dâînin, bunlardan başka imama yahut kendisinin üstündeki görevliye itaat ve sadakat göstermesi de başta gelen özellikler arasında kabul edilmiştir.

Dâîler görevlerinin karşılığı olarak maaş aldıkları gibi, da'vetin yürütülebilmesi için imam yahut nâibleri tarafından gerekli görülen malî fonlar da onların emrine verilir. Bu fonları dikkatli kullanmaları, şahsî ihtiyaçları için harcamamaları ve tahsis edilen meblağı aşmamaları zaman zaman dâîlerden istenmiştir.

İsmâilî dâîleri, imamın bir halife gibi devlete hâkim olduğu dönemler dışın-

da, da'vet faaliyetlerini genellikle gizli ve ihtilâlci metotlarla yürütmüşlerdir. Buna karşılık imamın devlet başkanı olduğu dönemlerde idarî kademelerde büyük itibar kazanmaları yanında dinî işleri yürütmekle görevli dâi'd-duât da devlet içinde vezirliğe muadil bir mevkiye sahip olmuştur. Bu bakımdan dâîleri sadece mezhebin propagandacıları olarak kabul etmek doğru değildir. Dâîler mezhebin gelişme ve yayılmasını sağlayan ilmî faaliyetler yanında aynı zamanda idarecilik görevi yapmış, gerektiğinde ordunun başında kumandan olarak sefere çıkmışlardır. Bu anlamda güçlü dâîler arasında, Yemen'de ilk İsmâilî Devleti'ni kuran ve Mansûrü'l-Yemen diye anılan İbn Havşeb, Kuzey Afrika'daki Berberî kabilelerini kendisine bağladıktan sonra teşkil ettiği ordu ile Ağlebîler'i yenip Mehdî el-Fâtımî'nin Fâtımî Devleti'ni kurmasını sağlayan Ebû Abdullah eş-Şîî, Fâtımî Halifesi Müstansır-Billâh, devrinin büyük âlimi ve Büveyhî sarayında mezhebinin ajanı olan Müeyyed-Fiddîn, Karmatîliğin kurucusu Hamdân Karmat ve kayınbiraderi Abdân, Halife Mu'tazıd-Billâh zamanında Abbâsî ordusunu Basra'da mağlûp ederek bütün Bahreyn yöresini zapteden Ebû Saîd el-Cennâbî zikredilebilir.

Nizârî İsmâilîler Selçuklu devrinde İran'a intikal ettikten sonra İsmâiliyye'nin eski sistemini devam ettirmişlerdir. Bu sırada zâhir imamı bulunmayan fırkaya İsfahan dâîsi başkanlık etmiştir. Hasan Sabbâh devrinden itibaren 1164 yılında zâhir imam Hasan alâ Zikrihi's-selâm'ın ortaya çıkışına kadar Alamut hâkimleri gizli imamın tabii dâîsi olmuşlardır. Bu arada Hasan Sabbâh dâîliğin de üzerinde hüccet olarak görülmektedir. Daha sonra dâi'd-duât karşılığı olarak **şeyh** kelimesi de kullanılmaya başlanmıştır. Şeyhin veya dâîlerin emirlerini yerine getirmek için çok sayıda ikinci derece dâîler görevlendirilmiş ve **refik** adı verilen kumandanların emrine, istenen görevleri yerine getirecek **fidâiyyûn** denilen bir de askerî güç verilmiştir. Nizârîler'in günümüzde bu anlamda bir dâî teşkilâtı mevcut değildir.

Fâtımîler'in Yemen'deki kolu olan Tayyibî Müsta'lîler, geleneksel sistemden ayrılarak imamın **gaybet***'i halinde dâî-i mutlakı cemaat üzerinde en geniş otoriteye sahip lider olarak kabul etmişlerdir. Daha sonra ortaya çıkan ihtilâflar neticesinde ikiye ayrılan bu fırkadan Süleymânîler'in dâî-i mutlakı Yemen'de, Dâvûdîler'inki Bombay'da yerleşmiştir.

İlk Dürzîler'de dâîler, Hamza b. Ali'nin kurduğu teşkilâta göre **el-cevâhirü'l-meknûne** veya **hudûd** denilen yüksek dereceli ruhanîlerden Tâli'e (Muktenâ Bahâeddin) bağlı olarak görev yapan aşağı seviyedeki ruhanîlerdir. Dâîler vazifelerini yerine getirirken kendilerine yardımcı olan, **me'zûn** veya **mükâsir** adı verilen bir grup daha mevcuttur. Bazan **cid** veya **ced** adını alan dâîleri deccâlin dâîlerinden ayırmak için **dâi'l-iclâl** denildiği de görülür. Muktenâ Bahâeddin'in ortadan kaybolmasından sonra Hamza'nın kurduğu teşkilât terkedilmiş, dâî ve yardımcıları gereksiz sayılmıştır (ayrıca bk. DA'VET).

Hadis ilminde, Ehl-i sünnet'in görüşüne aykırı düşen inancını başkalarına kabul ettirmek için propaganda yapan râvinin (dâî) rivayeti delil olarak kullanılmaz. Zira böyle bir râvinin kendi inancını doğru göstermek maksadıyla mezhebi aleyhindeki rivayetleri gizleyebileceği, hatta onları tahrif edebileceği dikkate alınır. Ancak Zâhiriyye âlimlerinden İbn Hazm, doğru sözlü, hâfızası kuvvetli ve titiz bir râvinin dâî de olsa rivayetinin kabul edileceğini söylemektedir.

BİBLİYOGRAFYA:

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 669-670; Wensinck, *Mu'cem*, "d'av" md.; M. F. Abdülbâkī, *Mu'cem*, "dâ'î" md.; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 301-305; Hammâdî, *Keşfü esrâri'l-Bâtıniyye* (nşr. M. Zâhid el-Kevserî), Kahire 1357/1939, s. 11-18; Nâsır-ı Hüsrev, *Câmi'u'l-hikmeteyn* (nşr. Muhammed Muîn — H. Corbin), Tahran 1363 hş., s. 110, 138, 155; Gazzâlî, *Fedâ'ihu'l-Bâtıniyye* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Kahire 1384/1964, s. 21-36; Nevevî, *İrşâdü tullâbi'l-hakā'ik* (nşr. Nûreddin Itr), Dımaşk 1408/1988, s. 114; Deylemî, *Mezhebü'l-Bâtıniyye*, s. 42, 45, 51; Süyûtî, *Tedrîbü'r-râvî*, I, 325-327; *Tecrid Tercemesi*, I, 328-331; S. de Sacy, *Exposé de la religion des Druzes*, Paris 1838, II, 15-22, 384-406; W. Ivanow, *A Guide to Ismaili Literature*, London 1933, s. 10; a.mlf., "The Organisation of the Fatimid Propaganda", *Journal of the Bombay Branch the Royal Asiatic Society*, XXV, Bombay 1908, s. 6-7, 20-21, 27, 34; C. Brockelmann, *İslam Milletleri ve Devletleri Tarihi* (trc. Neşet Çağatay), Ankara 1964, I, 147; J. N. Hollister, *The Shi'a of India*, New Delhi 1979, s. 260-264; Tâhâ el-Velî, *el-Karâmita*, Beyrut 1981, s. 67-73; H. Corbin, *Cyclical Time and Ismaili Gnosis*, London 1983, s. 92-94; Mustafa Gālib, *Târîhu'd-da'veti'l-İsmâ'îliyye*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Endelüs), s. 33-34; Nejla M. Abu Izzeddin, *The Druzes*, Leiden 1984, s. 103, 106-107; İzmirli İsmail Hakkı, "Dürzî Mezhebi", *DİFM*, II (1926), s. 99; Bayard Dodge, "The Fātimid Hierarchy and Exegesis", *MW*, sy. 2 (1968), s. 130-135; B. Carra de Waux, "Dâî", *İA*, III, 461-462; M. G. S. Hodgson, "Dā'ī", *EI²* (İng.), II, 67-68; a.mlf., "Durūz", *a.e.*, II, 633.

 MUSTAFA ÖZ

DÂİRE
(الدائرة)
Arûz ilminde ideal vezinlerin, tef'ilelerindeki harekeli ve sâkin harflerin sayı ve sıralarına göre gruplandırılarak yerleştirildikleri beş bölümden her biri
(bk. ARÛZ; BAHİR).

DÂİRE-i SENİYYE
(دائرۀ سنيه)
Osmanlı padişahlarının ve Mısır hidivlerinin özel mülkü sayılan toprakları yönetmek üzere bu toprakların bulunduğu yerlerde kurulan müesseseye verilen ad
(bk. HAZÎNE-i HÂSSA).

DÂİRETÜ'l-MAÂRİF
(bk. ANSİKLOPEDİ).

DÂİRETÜ'l-MAÂRİF
(دائرة المعارف)
Arapça'da modern usullerle Butrus b. Bûlus el-Bustânî (ö. 1883) **tarafından hazırlanan ilk ansiklopedi**
(bk. BUSTÂNÎ, Butrus b. Bûlus).

DÂİRETÜ'l-MAÂRİFİ'l-İSLÂMİYYE
(bk. the ENCYCLOPAEDIA of ISLAM).

DÂİRETÜ'l-MAÂRİFİ'l-OSMÂNİYYE
(دائرة المعارف العثمانية)
Haydarâbâd'da Osmaniye Üniversitesi'ne bağlı bir yayın kurumu.

İmâdülmülk Seyyid Hüseyin Bilgrâmî, Mevlânâ Muhammed Enverullah Han ve Molla Abdülkayyûm'un önderliğinde bir grup ilim adamı tarafından 1888'de kurulan müessesenin ilk adı Dâiretü'l-maârifi'n-Nizâmiyye'dir. Daha sonra Osmâniye Üniversitesi'ne (Câmiatü'l-Osmâniyye) bağlanarak Dâiretü'l-maârifi'l-Osmâniyye (Osmania Oriental Publications Bureau) adını aldı. Haydarâbâd Eğitim bakanının isteği üzerine 1944'te yeniden gözden geçirilen kuruluş sözleşmesi Osmâniye Üniversitesi yönetim kurulu tarafından 1953'te onaylandı. Bu düzenleme ile idarî yönden üniversiteye bağlı özerk bir kurum statüsü kazandı. Yönetimi, rek-